

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 811.172'36

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.40.15>

Daiva ŠVEIKAUSKIENĖ, Dr., mokslo darbuotoja
ORCID ID: 0000-0002-7570-9132
e-mail: daiva.sveikauskiene@lki.lt
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, Lietuva

LIETUVIŲ KALBOS SINTAKSINIŲ RYŠIŲ CHARAKTERISTIKOS

Į v a d a s. Įvairiuose lietuvių kalbos sintaksės darbuose nevienodai vertinami kai kurie sintaksinių ryšių atvejai. Aprašant šliejimą kartais net toje pačioje publikacijoje sutinkami vienas kitam prieštaraujantys pasakymai. Be to, pastaruoju metu pasirodė bandymų lietuvių kalbos gramatikai pritaikyti anglų kalbos sintaksinių ryšių teorijas, kur sakinio dalys apibrėžiamos visai neatsižvelgiant į žodžio formą. Lietuvių kalboje, pasižymincioje kaitybinių galūnių gausumu, ignoruoti jas nėra geras pasirinkimas.

M e t o d a i. Straipsnis yra apžvalginio, kritinės analizės pobūdžio, parašytas naudojant dedukcinį, deskriptyvinį ir tipologinį metodus.

Rezultatai. Anglų kalboje, nustatant sakinio dalis, lemiamą reikšmę turi žodžių tvarka. Pagal ją galima spręsti, kokią sintaksinę funkciją žodis sakinyje atlieka. Žodžių galūnės beveik neturi jokios įtakos apibrėžiant sakinio dalį. Todėl ir buvo parengtos metodikos visai neįvertinančios žodžių kaitybės. Aprašyti tik du prijungiamojo ryšio būdai: komplementavimas ir modifikavimas. Lietuvių kalba turi laisvą žodžių tvarką, ir lemiamą reikšmę nustatant sintaksinius ryšius tarp žodžių turi galūnės, todėl visai neįvertinant jų praktiškai negalima atskirti derinimo nuo šliejimo. Trumpai apžvelgti sintaksiniai ryšiai ir kitų indoeuropiečių kalbų grupėse – germanų (vokiečių), slavų (ukrainiečių), baltų (latvių). Lentelė pateikiamos visų trijų lietuvių kalbos sintaksinio ryšio būdų charakteristikos: derinimui būdinga tai, kad papildymas yra nereikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas formomis, kurios kinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Valdymui būdinga: papildymas yra reikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas forma, kuri nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Šliejimui būdinga: papildymas nereikalaujamas ir ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio nerodomas forma, be to, kai žodžiai sudaro junginį, priklausomojo žodžio forma nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

I š v a d o s. Nustatyti trys pagrindiniai požymiai, apibrėžiantys skirtumus tarp derinimo, valdymo ir šliejimo, tai: a) ar sintaksinis ryšys reiškiamas žodžių formomis, b) ar pagrindinis žodžių junginio dėmuo reikalauja papildymo, ir c) ar keičiasi priklausomojo dėmens forma kintant pagrindinio dėmens formai. Derinimo atveju papildymas yra nereikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas formomis, kurios kinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Valdymo atveju papildymas yra reikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas forma, kuri nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Šliejimo atveju papildymas nereikalaujamas ir ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio nerodomas forma, be to, kai žodžiai sudaro junginį, priklausomojo žodžio forma nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

E s m i n i a i ž o d ž i a i: lietuvių kalba, gramatika, sintaksė, prijungiamieji sintaksiniai ryšiai.

Įvadas

Kompiuterizuojant lietuvių kalbą daug problemų iškyla dėl spausdintose gramatikose pateikiamos nepakankamai išsamios, o kartais net prieštaringos informacijos. Todėl atsirado poreikis peržiūrėti keletą kalbininkų pateiktų teiginių sintaksinių ryšių klausimais. Šiame straipsnyje bus aptartas vienas iš jų: kokie požymiai būdingi lietuvių kalbos žodžių derinimo, valdymo ir šliejimo santykiams.

Įvairiuose sintaksės darbuose nevienodai vertinami kai kurie sintaksinių ryšių atvejai. Daugiausia prieštaringų teiginių išsakyta dėl valdymo ir šliejimo. Nesutariama kurie linksniai gali būti valdomi, o kurie yra šliejami, tai ypač pasakytina apie vietininką. Aprašant šliejimą kartais net toje pačioje publikacijoje sutinkami vienas kitam prieštaraujantys pasakymai, pvz., akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (LKG) šliejimas apibrėžiamas kaip ryšys, kai "prie pagrindinio dėmens prisijungia nelinksniuojama forma" (LKG, 1976, p. 12), kaip šliejimo pavyzdys pateikiama *naktį lijo* (LKG, 1976, p. 17): žodis *naktį* yra moteriškos giminės galininko linksnis.

Pastaruoju metu pasirodė bandymų lietuvių kalbos gramatikai pritaikyti anglų kalbos sintaksinių ryšių teorijas (Holvoet, 2009, Judžentis, 2022, Vaskelaitė, 2003), kurios buvo sukurtos siekiant maksimaliai atspindėti specifinius anglų kalbos bruožus ir ypatybes. Todėl sakinio dalys apibrėžiamos visai neatsižvelgiant į žodžio formą. Lietuvių kalbai, kuri iš esmės skiriasi nuo anglų kalbos tiek laisva žodžių tvarka, tiek kaitybinių galūnių gausumu, tokios teorijos negalėjo duoti daug naudos.

Valdymo ir šliejimo atvejai detalai išnagrinėti Daivos Šveikauskienės (2024), didžiausią dėmesį skiriant šių

santykių traktavimui tam tikrų sakinio dalių aspektu. Tačiau nebuvo plačiau gilinamasi į trečiąjį prijungiamųjų ryšių tipą – derinimą. Šiuo straipsniu stengiamasi apimti visus tris prijungiamojo ryšio tipus, išsiaiškinti, ką jie turi bendra ir kas juos skiria, ir susisteminti pateikti jų charakteristikas.

Metodai

Straipsnis yra apžvalginio, kritinės analizės pobūdžio, parašytas naudojant deskriptyvinį, tipologinį bei dedukcinį metodus.

Rezultatai

Termino "žodžio forma" traktavimas

Kartais abejonių kelia žodžių formų traktavimas kalbotyros darbuose: "Žodžių valdymas yra toks daiktavardžių ir kitų linksniuojamųjų žodžių prijungimas prie veiksmažodžių, vardažodžių irrieveiksmių, kur prijungtasis žodis įgauna tokią formą (linksni), kokios pagal reikšmę reikalauja jį prijungęs žodis" (Balkevičius, 1963, p. 29).

Formos sąvoka neturėtų būti susiaurinama iki kaitybinių netiesioginių vardažodžių linksnių (nuo kilmininko iki įvadininko) reikšmės. Bendratis daugelyje šaltinių laikoma nekaitoma forma: *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* (VLE) pasakyta: "Valdomu žodžiu gali eiti ir nekaitoma žodžio forma (pvz., noriu valgyti)" (VLE); *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG) nurodo: "Bendratis yra nekaitoma veiksmažodžio forma" (DLKG, 1997, p. 383).

Kaitomas ar nekaitomas gali būti žodis: pvz., prielinksniai, jungtukai yra nekaitomi, nes jie neturi jokių kitų formų; kaitomi žodžiai yra vardažodžiai, veiksmažodžiai ir kitos savarankiškos kalbos dalys, nes jie gali įgyti kelias formas (daiktavardžiai – 14, būdvardžiai – 24 ir t.t.).

Neįtikinamai atrodo teiginiai, kad bendratis yra nekaitoma forma. O kaip tada su vardininku? Ar jį irgi reikia laikyti nekaitoma forma? Bet juk yra daug kitų veiksmazodžio ar vardažodžio formų, turinčių tą patį kamieną su bendratimi ar vardininku. Bendratis ir vardininkas turėtų būti laikomi pradine žodžio forma, o visos kitos – kaitybinėmis formomis. Pasakymas *kaitoma forma* iš viso yra netikslus – jei ji kaitoma, tai turi pati turėti dar kelias kitas formas.

Bendratis gali būti valdoma, kaip ir bet kuri kita forma, t. y. veiksmazodis gali jos reikalauti, ir būtent jos, o ne kokios kitos. Juolab, kad ir akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje pasakyta: "Yra veiksmazodžių, kurie tvartojami tik su bendratimi, pvz., *galėti, drįsti, privalėti, ketinti, pajėgti sugebėti*. Bendraties ryšiai su tokiais veiksmazodžiais savo stiprumu prilygsta linksnių valdymui" (LKG, 1976, p. 163).

Tiksliausiai žodžių ryšiai apibrėžiami kaip mokoma mokykloje – keliant klausimą. Žodžiai *noriu* ir *ketinu* skiriasi savo valdymu: *noriu obuolio* (noriu ko?) ir *noriu miegoti, noriu bėgti iš čia kuo greičiau* (noriu ką daryti?) skiriasi nuo *ketinu* – čia galimas klausimas tik *ketinu ką daryti?* (*ketinu pasidomėti, ketinu mokytis*). Bet **ketinu ko?* ar **ketinu ką?* negalima pasakyti. Net neaišku, kokio linksnio klausimas turėtų būti. Bendratis taip pat yra forma, kurios reikalauja veiksmazodis. Sintaksiniuose ryšiuose ji niekuo nesiskiria nuo kitų kaitybinų formų. Veiksmazodis *ketinu* reikalauja būtent bendraties formos ir jokia kita kaitybinė forma čia netinka: *ketinu nueiti* galima pasakyti, bet ne **ketinu nuejau*. Kaip ir linksnių valdymo atveju: jei veiksmazodis reikalauja vardininko, pvz., *tarnauti kam?*, tai kilmininkas netinka būti jo papildiniu.

Taigi, bendratis yra pradinė forma visoms bendrakamienų veiksmazodžių kaitybinėms formoms, kaip ir vardininkas yra pradinė forma visoms bendrakamienų daiktavardžių kaitybinėms formoms.

Teoriniai sintaksės klausimai

Viena iš priežasčių, skatinusių parašyti šį straipsnį buvo pastaruoju metu naujausiose publikacijose pasirodę bandymai lietuvių kalbos sintaksę aprašyti pagal vakarietišką, anglų kalbai kurtą ir todėl labai gerai jai tinkančią metodiką. Šiame skyrelyje bus aptarti anglų ir lietuvių kalbų sintaksinių ryšių skirtumai.

Anglų kalboje, nustatant sakinio dalis, lemiamą reikšmę turi žodžių tvarka. Pagal ją galima spręsti, kokią sintaksinę funkciją žodis sakinyje atlieka. Pačiu bendriausiu atveju pirmoje vietoje paprastai būna veiksny, antroje – tarinys, toliau – papildinys, prieš veiksny dar gali būti aplinkybė. Sintaksiniams ryšiams nustatyti bereikia semantikos. Žodžių galūnės beveik neturi jokios įtakos apibrėžiant sakinio dalį. Todėl ir buvo parengtos metodikos visai neįvertinančios žodžių galūnių, t. y. žodžio formos. Anglų kalboje aprašyti du prijungiamojo ryšio būdai: komplementavimas ir modifikavimas, kurie skiriami pagal vieną (semantinį) kriterijų – reikalavimo buvimą ar nebuvimą. "Užsienio kalbotyroje sintaksiniai ryšiai paprastai apibrėžiami ir skirstomi pagal vieną kriterijų – pagrindinio dėmens reikalavimą ar nereikalavimą. Remiantis šiuo kriterijumi dažniausiai skiriami dveji junginių priklausomieji dėmenys: papildiniai (complements) – pagrindinio dėmens reikalaujami priklausomieji dėmenys ir modifikatoriai (modifiers) – pagrindinio dėmens nereikalaujami priklausomieji dėmenys." (Vaskelaitė, 2003, p. 145).

Tačiau bandymai lietuvių kalbai taikyti vakarietiškas sintaksinių ryšių teorijas įnešė daugiau painiavos, nei davė naudos. Lietuvių kalba turi laisvą žodžių tvarką, ir lemiamą reikšmę nustatant sintaksinius ryšius tarp žodžių turi galūnės, todėl ignoruoti jas nėra geras pasirinkimas. Kad jos yra labai svarbios, matyti iš *Dabartinėje lietuvių kalbos*

gramatikoje pateikto apibrėžimo: "Žodžių formos yra mažiausi sintaksiniai vienetai, tarp kurių nustatomi sintaksiniai ryšiai. Svarbiausios sintaksinių ryšių raiškos priemonės lietuvių kalboje yra žodžių kaitybos galūnės" (DLKG, 1997, p. 477). Esant laisvai žodžių tvarkai ir visai neįvertinant galūnių praktiškai negalima atskirti derinimo nuo šliejimo. Kad vis dėlto būtų įmanoma tai padaryti, bandoma įvesti kažkokį antrą sintaksinių ryšių lygmenį – morfosintaksę: derinimą siūloma laikyti morfosintaksiniu, o ne sintaksiniu ryšiu, taigi jis perkeliamas į kitą plotmę – į morfosintaksę (Holvoet, & Judžentis, 2003, p. 12). Kodėl ji reikalinga? Tik tam, kad būtų naudojamas vienas kriterijus kaip anglų kalboje ir tiesiogiai būtų galima taikyti anglų kalbai sukurtą programinę įrangą? Bet galūnės niekur nedingsta, ir todėl sukuriama antras lygmuo. D. Šveikauskienė savo straipsnyje aiškiai parodė, kad trims prijungiamojo sintaksinio ryšio būdams skirti reikia naudoti du kriterijus (Šveikauskienė, 2024, p. 217). Tada užtenka vieno lygmens. Kuo geriau turėti du sintaksinių ryšių lygmenis, negu du kriterijus prijungiamojo ryšio būdams skirti, įtikinamų argumentų nepateikta. Norint pritaikyti lietuvių kalbai anglų kalbos sintaksinei analizei skirtą programinę įrangą, reikia papildomai suprogramuoti morfosintaksinį lygmenį, kurio anglų kalboje nėra. Taigi, tokia teorija neoptimizuoja programavimo darbų, didina jų apimtį. Todėl kyla klausimas, ar ne geriau būtų sukurti savą, geriausiai lietuvių kalbos ypatybes atspindinčią programinę įrangą.

Abejonių dėl vakarietiško teorijų tinkamumo lietuvių kalbai turi ir kiti autoriai. Pasirodžius knygai *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective* (Cinque, 1999), kurioje autorius apibendrina įvairių kalbų duomenis ir pateikia išvadą, kadrieveiksmių tvarka yra griežtai apibrėžta – jei sakinyje vartojami bent durieveiksmiai, jų eilės tvarką apibrėžia universalirieveiksmių hierarchija. Tačiau Veslava Čižik-Prokaševa nustatė, kad ši "hierarchija nėra universali, lietuvių kalbos duomenys jos negali patvirtinti" (Čižik-Prokaševa, 2019, p. 18).

Sintaksiniai ryšiai kitų kalbų gramatikose

Šiame skyrelyje bus trumpai apžvelgtos trijų indoeuropiečių kalbų grupių – germanų (vokiečių), slavų (ukrainiečių) ir baltų (latvių) – sintaksinių ryšių traktuotės.

Vokiečių kalboje taip pat vartojami du terminai priklausomoms nuo veiksmazodžio sakinio dalims įvardinti: *Ergänzungen* (*papildymai*), kuris galėtų būti angliško termino *complement* atitikmuo ir *Angaben* (*duomenys*), kas atitiktų anglišką *modifier*. Ir nors abu terminai sutinkami beveik visose naujesnėse vokiečių kalbos gramatikose, tačiau kaip pagrindinis skirtumas nuo anglų kalbos apibrėžimų yra tai, kad vokiečių kalboje nurodomas skirtumas tarp šių terminų naudojant žodžio formą: veiksmazodis nulemia papildymo (*Ergänzung*) formą (linksni), o duomenų (*Angaben*) formos – nenulemia (Elst, Leiss, & Naumann, 1985, p. 36–37).

Ukrainiečių kalboje yra trys prijungiamojo ryšio būdai: урдження (kai sintaksiškai priklausomo žodžio formos yra asimiliuojamos toms pačioms pagrindinio žodžio formoms), керування (kai priklausomas žodis yra linksnio formoje (be prielinksnio arba su prielinksniu), kurios reikalauja pagrindinio žodžio leksinė-semantinė ir gramatinė (morfologinė) reikšmės), прилягання (kai priklausomas žodis yra nelinksniuojamas, o pagrindinis žodis gali būti arba linksniuojama, arba nelinksniuojama kalbos dalis) (Dudyk, & Prokopchuk, 2010, p. 36, 38, 41). Toks sintaksinių ryšių traktavimas atitiktų lietuvių kalbos derinimą, valdymą ir šliejimą.

Sintaksinių ryšių skaidymas latvių kalbos gramatikose nėra analogiškas aprašytiems anglų, vokiečių ir ukrainiečių kalbų atvejams. Sintaksiniai ryšiai čia aprašomi daug

bendresniame lygmenyje – tarp sakinių ir frazių. Tačiau taip pat minima, kad jie gali turėti formalius bei neformalius rodiklius ir žodžių formos priklauso prie sintaksinių ryšių raiškos priemonių (Kalnača, & Lokmane, 2021, p. 386).

Lietuvių autorių teiginiai apie prijungiamojo sintaksinio ryšio būdus

Pastaroju metu pasirodžius vakarų lingvistikos įtakoje parašytiems straipsniams apie lietuvių kalbos žodžių sintaksinius ryšius, verta apžvelgti ankstesnius darbus, kurie remiasi tradicine gramatika.

"Lietuvių kalboje skiriami trys būdai: derinimas, valdymas ir šliejimas" (DLKG, 1997, p. 480). Apie derinimą išsakyti tokie teiginiai: "Derinimas visose dabartinėse lietuvių kalbos sintaksėse nusakomas maždaug vienodai <...> Tai yra priklausomojo žodžio morfologinės formos parinkimas pagal pagrindinį žodį" (Paulauskienė, 2002, p. 25), "Kai prijungiamojo žodžių junginio priklausomasis dėmuo morfologiškai visiškai pritaikomas prie pagrindinio, pvz., *lemtinga klaida, jokių abejonių*, tokio junginio dėmenys yra susieti derinimo būdu" (Babickienė, & Venckutė, 2013, p. 171). "Žodžių derinimas yra toks linksniuojamųjų žodžių (daiktavardžių, būdvardžių, būdvardiškųjų skaitvardžių, būdvardiškųjų įvardžių ir dalyvių) prijungimas prie daiktavardžių, kur prijungtasis žodis įgauna jį prijungusio žodžio formas" (Balkevičius, 1963, p. 28). Galima pastebėti, kad visi cituoti apibrėžimai pamini tik žodžio formą, kaip kriterijų šiam prijungiamojo ryšio būdai (derinimui) nustatyti.

"Valdymu laikomas toks sintaksinis ryšys, kai pagrindinis dėmuo reikalauja tam tikros priklausomojo dėmens formos" (LKG, 1976, p. 12). Taigi valdymo atveju jau paminimas ir kitas kriterijus – priklausomojo dėmens reikalavimas.

Vitas Labutis šliejimą nusako taip: "Žodžių ar jų formų šliejimas – tai toks prijungiamojo santykio reiškimo būdas, kur žodis ar atskira jo forma sintagminio santykio formaliai nerodo, jis nustatomas tiksliai pagal prasmę" (Labutis, 1998, p. 36). Su tuo galima sutikti, bet reikia pasakyti, kad autorius kartais suabsoliutina formų vaidmenį kalboje. Jo teiginys: "Jeigu kuri kalba neturi žodžių formų, rodančių derinimą ir valdymą, tai joje visi žodžiai prijungiami šliejimo būdu" (Labutis, 1998, p. 36) neatitinka tikrovės ir pagrindinė to priežastis: neįvertintas dar vienas kriterijus – papildymo reikalavimas. Vakarų lingvistikoje, aprašant anglų kalbos sintaksę, ryšiai tarp žodžių nustatomi visai nesiremiant žodžių galūnėmis, o būtent pagal papildymo reikalavimą ar nereikalavimą skiriami valdymas (komplementavimas) ir šliejimas (modifikavimas).

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika šliejimo apibrėžime taip pat temini tik formą: "Šliejimas yra prijungimas, neišreikštas priklausomojo žodžio kaitybės galūne" (DLKG, 1997, p. 481).

Ramunė Vaskelaitė apibendrinama daro išvadą: "Pasirinkus formos kriterijų, tarp atskirų prijungimo būdų nubrėžiamos labai aiškios ribos. Praktiškai nustatyti bet kurio daiktavardinio junginio dėmenis siejančius ryšius visai

paprasta: junginiai, kurių priklausomasis dėmuo turi formaliuosius rodiklius, pritaikytus prie pagrindinio dėmens formaliųjų rodiklių (*varinė rankena, medinis šaukštas, devyni broliai, visi žmonės*), laikytini sudarytais derinimo būdu, visuose junginiuose, kurių priklausomasis dėmuo turi skirtingą nuo pagrindinio dėmens linksnio formą (*laiško rašymas, aukso žiedas, dovana tėvams, kelias paupiu*), įžiūrėtinas valdymas, o tie junginiai, kurių priklausomasis dėmuo neturi jokio formalaus rodiklio (*viltis sugrįžti, proga apsilankyti, žingsnis atgal, gyvenimas svetur*), skirtingi prie šliejimo būdu sudarytų junginių grupės" (Vaskelaitė, 2003, p. 143). Tačiau ne su viskuo, kas pasakyta šioje citatoje galima sutikti: visų pirma tai, kad valdymo atveju priklausomas dėmuo turi skirtingą nuo pagrindinio dėmens linksnio formą. Pateikti pavyzdžiai dar neįrodo teiginio teisingumo: *laiško rašymas, dovana tėvams* iš tiesų žodžių junginio abiejų dėmenų forma (linksnis) skiriasi. Tačiau lietuvių kalba yra kaitoma ir sakinyje *Laiško rašymo jis nenorėjo atidėti kitai dienai* ar *Dovanai tėvams jam nebeužteko pinigų* to paties valdymo atveju abu žodžių junginio dėmenys turi vienodą formą (linksni).

Tačiau kaip vėliau pati autorė labai teisingai pastebi: jei sintaksiniai ryšiai aprašomi atsižvelgus tik į formą, "juos klasifikuojant ir apibrėžiant atsiribojama nuo žodžio reikšmėje glūdinčios ypatybės reikalauti tam tikro priklausomojo nario" (Vaskelaitė, 2003, p. 144).

Taigi, kitame skyriuje bus pateiktos prijungiamojo ryšio charakteristikos, įvertinančios abu kriterijus: žodžio formą, t. y. morfologinį kriterijų ir papildymo reikalavimą (semantinį kriterijų).

Kas būdinga lietuvių kalbos prijungiamajam ryšiui

Kaip buvo minėta praeitame skyriuje iš prijungiamojo ryšio apibrėžimų, pateiktų gramatikose išryškėja du požymiai, kurie naudojami derinimui, valdymui ir šliejimui skirti: tai žodžio forma ir papildymo reikalavimas. Tačiau yra dar vienas dalykas žodžių junginiuose, į kurį atkreipia dėmesį Aldona Paulauskienė - tai priklausomojo žodžio formų kitimas, keičiantis pagrindinio žodžio formoms: "<...> reikėtų prisiminti, kad kinta tik derinamojo žodžio formos, priklausomai nuo pagrindinio žodžio formų kitimo, bet nekinta ne tik valdomojo, bet ir šliejamojo žodžio formos, pvz. *gražiai rašyti, gražiai rašo, gražiai parašyta...*; *l a b a i geras, l a b a i gero, l a b a i geram, l a b a i gera...*" (Paulauskienė, 2002, p. 25)

Tą patį faktą nurodo ir Bronius Kalinauskas: "Paprastai priešliejami tik nekaitomi žodžiai, o jei priešliejami kaitomi, tai jie savo formos nekeičia" (Kalinauskas, 1961. p. 9).

Įvertinant šią informaciją, prijungiamojo ryšio būdai – derinimas, valdymas ir šliejimas – bus charakterizuojami atsižvelgiant į tris požymius: a) ar ryšys tarp abiejų žodžių junginio dėmenų reiškiamas forma; b) ar pagrindinis žodžių junginio dėmuo reikalauja papildymo; c) ar priklausomojo dėmens forma kinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Prijungiamojo ryšio būdų charakteristikos pateiktos 1 lentelėje.

1 lentelė

Prijungiamojo ryšio charakteristikos

Prijungiamojo ryšio būdas	Papildymas reiškiamas formomis	Papildymas reikalaujamas	Papildymo forma kinta, kaitant pagrindinį žodį
DERINIMAS	TAIP	NE	TAIP
VALDYMAS	TAIP	TAIP	NE
ŠLIEJIMAS	NE	NE	NE

Derinimui būdinga tai, kad papildymas yra nereikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas formomis, kurios kinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

Valdymui būdinga: papildymas yra reikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas forma, kuri nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

Šliejimui būdinga: papildymas nereikalaujamas ir ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio nerodomas forma, be to, kai žodžiai sudaro junginį, prijungiamojo žodžio forma nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

Remiantis šia lentele galima patikslinti kai kuriuos atskirų kalbininkų skirtingai traktuojamus lietuvių kalbos sintaksės reiškinius. Vienas jų - nederinamasis pažymynys:

akademineje gramatikoje pasakyta, kad ryšys tarp nederinamojo pažyminio jo pažymimo žodžio yra valdymas (LKG, 1976, p. 16), A. Paulauskienė siūlo jį laikyti šliejimu (2002, p. 25). D. Šveikauskienė taip pat pateikia argumentus, kad nederinamasis pažymins yra šliejamas prie pagrindinio žodžių junginio dėmens (Šveikauskienė, 2024, p. 220–222). Iš lentelės matyti, kad nederinamasis pažymins yra šliejamas, nes pažymimasis žodis jo nereikalauja (kaip ir derinamojo pažyminio), todėl čia negali būti valdymas. Kadangi nederinamasis pažymins yra nederinamas forma su pažymimuoju žodžiu, tai negali būti ir derinimo atvejis. Belieka šliejimas, nes šiuo atveju tenkinami visi nederinamojo pažyminio požymiai – jis yra nereikalaujamas pažymimojo žodžio ir nederinamas su juo savo forma, o taip pat jo forma nekinta kaitant pagrindinį junginio dėmenį.

Kiekvienu atveju valdymą galima matyti iš valentingumo. Net ir tada, kai valdymas yra nevienodo stiprumo, pvz., *pardavė kam? ką? už kiek?*, ir pats silpniausias valdymo atvejis turi požymį, kad tai – valdymas. Žodis *parduoti* stipriausiai valdo galininką, kuris yra būtinas žodžio reikšmei, nes tai tranzityvinis veiksmažodis; kiek silpniau yra valdomas naudininkas; ir visai silpnas valdymas yra prielinksninės konstrukcijos *už kiek?*. Tačiau, kad ji yra valdoma, o ne šliejama, galima matyti iš to fakto, kad su kitais veiksmažodžiais šios prielinksninės konstrukcijos naudoti negalima: *juk nepasakysi *noriu už kiek? *matau už kiek? – tokie pasakymai neturi prasmės, skirtingai nuo parduoti už kiek? – nors veiksmažodis matyti taip pat yra tranzityvinis, kaip ir parduoti. Būtent remiantis tokiais požymiais ir sudaromi valentingumo žodynai.*

Šliejamų žodžių iš valentingumo negalima matyti. Visos aplinkybės gali būti šliejamos prie bet kokie žodžio, kaip ir pažyminiai, nes jų paties pažymimojo žodžio reikšmė niekada nereikalauja. Pavyzdžiui, vietininko linksnis gali būti pavartotas su visais trimis minėtais veiksmažodžiais: *miške labai norėjau vandens, valgyti; turguje pardaviau visas savo uogas labai greitai; miške mačiau gyvatę, daug žibučių.* Lygiai taip pat ir pažyminių – tiek derinamųjų, tiek nederinamųjų – buvimu sakinyje numatyti negalima, todėl nederinamasis pažymins (kaip ir aplinkybės) yra šliejamas prie pažymimojo žodžio, o ne jo valdomas.

Taigi, šiame skyriuje susistemintai pateikta informacija apie prijungiamojo ryšio būdus ir tai padės sprendžiant atskirų kalbininkų nevienodai traktuojamus sintaksinių ryšių klausimus.

Išvados

Anglų kalbai surta sintaksinių ryšių teorija, rodanti tik du prijungiamojo ryšio tipus – complementavimą ir modifikavimą, nėra optimali žodžių santykiams lietuvių kalbos sakiniuose aprašyti. Visiškai neįvertinant galūnių negalima atskirti derinimo nuo šliejimo.

Nustatyti trys pagrindiniai požymiai, apibūrinantys skirtumus tarp derinimo, valdymo ir šliejimo, tai: a) ar

sintaksinis ryšys reiškiamas žodžių formomis, b) ar pagrindinis žodžių junginio dėmuo reikalauja papildymo, ir c) ar keičiasi priklausomojo dėmens forma kintant pagrindinio dėmens formai. Derinimo atveju papildymas yra nereikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas formomis, kurios kinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Valdymo atveju papildymas yra reikalaujamas, ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio rodomas forma, kuri nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį. Šliejimo atveju papildymas nereikalaujamas ir ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo žodžio nerodomas forma, be to, kai žodžiai sudaro junginį, priklausomojo žodžio forma nekinta kaitant pagrindinį žodžių junginio dėmenį.

Padėka

Dėkoju profesorei Svitlanai Grytsenko už vertingus patarimus dėl straipsnio.

Sources of funding: Funding was provided by Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Literatūra

- Babickienė, Z., & Venckutė, R. (2013) *Kalbos mokslo pagrindai*. Mykolo Romerio universitetas.
- Balkevičius, J. (1963) *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford University Press.
- Čižik-Prokaševa, V. (2019) Dviejų / trijų sakinių prieviksnių vieta lietuvių kalbos sakiniuose. *Acta Linguistica Lithuanica*, 80, 17–44. Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/all80-02> [žiūrėta 2025-10-20]
- DLKG (1997). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (V. Ambrasas, red.). Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Elst, Gaston Van der, Leiss E., & Naumann, B. (1985). Syntaktische Analyse. *Erlanger Studien*, Band 60. Verlag Palm & Enke Erlangen.
- Holvoet, A. (2009). *Bendrosios sintaksės pagrindai*. Asociacija "Academia Salensis".
- Holvoet, A., & Judžentis, A. (2003). Sintaksinių ryšių tipai. *Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1: Sintaksinių ryšių tyrimai*, 11–36. Lietuvių kalbos institutas.
- Judžentis, A. (2022). Prijungiamasis ryšys sovietų okupacijos laikų lietuvių sintaksės darbuose. *Bendrinė kalba*, 95, 133–161.
- Kalinauskas, B. (1961). Žodžių junginys kaip sintaksės objektas. *Tarybinė mokykla*, 5, 31–39.
- Kalnača, A., & Lokmane, I. (2021). *Latvian grammar*. University of Latvia Press.
- Labutis, V. (1998). *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilniaus universiteto leidykla.
- LKG (1976). *Lietuvių kalbos gramatika – Sintaksė 3* (K. Ulvydas, red.). Mokslas.
- Paulauskienė, A. (2002). Sintaksės atskyrimas nuo morfologijos XX a. kalbotyroje. *Kalbų studijos*, 3, 23–26.
- Šveikauskienė, D. (2024). Valdymas ar šliejimas: kilmininku reiškiamas nederinamasis pažymins ir prielinksninė konstrukcija. *Bendrinė kalba*, 97, 209–228. Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/bkalba.2024.97.10> [žiūrėta 2025-10-20].
- Vaskelaitė, R. (2003). Lietuvių kalbos daiktavardiniai junginiai sintaksinių ryšių požiūriu. *Acta linguistica lituanica*, XLVIII, 143–158.
- VLE: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt> [žiūrėta 2025-10-20].
- Dudyk, P. S., & Prokopchuk, L. V. (2010). Syntax of the Ukrainian Language. "Akademia" Publishing Centre [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 13.03.26
 Прорецензовано / Revised: 30.03.26
 Схвалено до друку / Accepted: 31.03.26
 Опубліковано / Published: 31.05.26

Daiva ŠVEIKAUSKIENĖ, PhD (Phys. & Math.), Researcher
 ORCID ID: 0000-0002-7570-9132
 e-mail: daiva.sveikauskiene@lki.lt
 Institute of Lithuanian Language, Vilnius, Lithuania

CHARACTERISTICS OF LITHUANIAN SYNTAX RELATIONS

Background. Various works on Lithuanian syntax evaluate some cases of syntactic relations differently. When describing adjoining, sometimes even in the same publication, contradictory statements are found. In addition, recently, attempts have been made to adapt English theories of syntactic relations to Lithuanian grammar, where the parts of a sentence are defined without taking into account the form of the word. In such a case, ignoring them in the Lithuanian language, which is characterized by an abundance of inflectional endings, is not a good choice.

Methods. The article is of a review, critical analysis nature, written using the deductive method.

Results. In English, when determining the parts of a sentence, word order is of decisive importance. It can be used to judge what syntactic function a word performs in a sentence. Word endings have almost no influence on defining a part of a sentence. Therefore, methodologies have been developed that do not evaluate word inflexion at all. Only two methods of subordinated relations are described: complementation and

modification. The Lithuanian language has a free word order, and endings have a decisive importance in determining syntactic relations between words, therefore, without evaluating them at all, it is practically impossible to distinguish agreement from adjoining. A brief overview of syntactic relations in other Indo-European language groups – Germanic (German), Slavic (Ukrainian), Baltic (Latvian). The table presents the characteristics of all three methods of syntactic relations in the Lithuanian language: Agreement is characterized by the fact that complement is not required, the relationship between the head word and dependent word is shown in forms that change when the form of the head word changes. Control is characterized by the fact that complement is required, the relationship between the head word and dependent word is shown in a form that does not change when the form of the head word changes. A characteristic of adjoining is that the complement is not required and the relationship between the head word and dependent word is not shown in the form. Furthermore, when words form a word combination, the form of the dependent word does not change when the form of the head word changes.

Conclusions. Three main features defining the differences between agreement, control and adjoining have been identified: a) whether the syntactic relationship is expressed in word forms, b) whether the head word requires complement, and c) whether the form of the dependent word changes when the form of the head word changes. In the case of agreement, complement is not required, the relationship between the head word and dependent word is shown by forms that change when the form of head word changes. In the case of control, complement is required, the relationship between the head word and complement is shown by forms that do not change when the form of head word changes. In the case of adjoining, complement is not required and the relationship between the head word and dependent word is not shown by forms, moreover, when the words form a word combination, the form of the dependent word does not change when the form of head word changes.

Keywords. Lithuanian, grammar, syntax, subordinated syntactic relationships.

Дайва ШВЕЙКАУСКЕНЕ, канд. фіз.-мат. наук, наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-7570-9132

e-mail: daiva.sveikauskiene@lki.lt

Інститут литовської мови, Вільнюс, Литва

ХАРАКТЕРИСТИКИ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ЛИТОВСЬКІЙ МОВІ

Вступ. Різні праці з литовського синтаксису по-різному оцінюють деякі випадки синтаксичних зв'язків. Під час опису суміжних, іноді навіть в одній публікації, трапляються суперечливі твердження. Крім того, останнім часом робляться спроби адаптувати англійські теорії синтаксичних зв'язків до литовської граматики, де частини речення визначаються без урахування форми слова. У такому випадку ігнорування їх у литовській мові, яка характеризується великою кількістю словозмінних закінчень, не є найкращим вибором.

Методи. Стаття має оглядовий, критично-аналітичний характер, написана з використанням дедуктивного методу.

Результати. В англійській мові під час визначення частин речення порядок слів має вирішальне значення. Його можна використовувати для оцінки того, яку синтаксичну функцію виконує слово в реченні. Закінчення слів майже не впливають на визначення частини речення. Тому були розроблені методика, які взагалі не оцінюють словозміну. Описано лише два способи підрядних зв'язків: доповнення та модифікація. Литовська мова має вільний порядок слів, і закінчення мають вирішальне значення у визначенні синтаксичних зв'язків між словами, тому, не оцінюючи їх взагалі, практично неможливо відрізнити узгодження від примикання. Зроблено короткий огляд синтаксичних зв'язків в інших індоєвропейських мовних групах: германській (німецькій), слов'янській (українській), балтійській (литовській). У таблиці представлено характеристики всіх трьох способів синтаксичних зв'язків у литовській мові: Узгодження характеризується тим, що доповнення не є обов'язковим, зв'язок між головним словом і залежним словом відображається у формах, які змінюються при зміні форми головного слова. Характерною рисою примикання є те, що доповнення не є обов'язковим, а зв'язок між головним словом і залежним словом не відображається у формі. Крім того, коли слова утворюють словосполучення, форма залежного слова не змінюється при зміні форми головного слова.

Висновки. Було визначено три основні ознаки, що відрізняють узгодження, керування та примикання: а) чи виражається синтаксичний зв'язок у словоформах, б) чи потребує головне слово доповнення та в) чи змінюється форма залежного слова, коли змінюється форма головного слова. У випадку узгодження доповнення не потрібне, зв'язок між головним і залежним словом показується формами, які змінюються при зміні форми головного слова. У випадку керування доповнення потрібне, зв'язок між головним словом і доповненням показується формами, які не змінюються при зміні форми головного слова. У випадку примикання доповнення не потрібне, а зв'язок між головним і залежним словом не показується формами, більше того, коли слова утворюють складне слово, форма залежного слова не змінюється при зміні форми головного слова.

Ключові слова: литовська мова, граматики, синтаксис, підрядні синтаксичні зв'язки.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.